

İRAN'IN BÖLGESEL HEGEMONYA ARAYIŞINDA DİRENİŞ EKSENİ AĞI

DR. İSMAİL SARI

Akademisyen AHBVÜ

“

İran'ın bölgesel hegemonya ve liderlik statüsü arzusu, geniş toprakları ve nüfusu, stratejik coğrafi konumu, Şii dünyasındaki merkezi pozisyonu, tarihsel geçmişi ve ekonomik ile askerî potansiyeliyle ilişkilendirilebilir. Son yıllarda, İran, bölgesel ve uluslararası etkisini genişletme çabalarında bulunmuştur.

”

İran'ın son yüz elli yıllık tarihine, hegemonyaya karşı “Bağımsızlık ve Özgürlük” (*İstiklâl ve Âzâdi*) arayışı damgasını vurmuştur. Meşrutiyet dönemi tarihçisi Janet Afary'nin Meşrutiyet Devrimini yabancı hegemonya ve yerli istibdata karşı bir başkaldırı hareketi olarak tanımladığı gibi petrolü millileştiren Muhammed Musaddık'ın Milliyetçi Cephe Hareketi ve Âyetullâh Humeyni'nin liderliğinde gerçekleşen İslâm Devrimi de hegemonya ve istibdata karşı verilen mücadelelerdir. Meşrutiyet Devrimi; *kolektif*, Musaddık dönemi; *laik-milliyetçi*, 1979 Devrimi; *İslâm-eksenli* karşı-hegemonik tepkilerdir. Bu açıdan Şah rejimine ve Amerika'ya karşı gerçekleştirilen başkaldırı “ikiz devrim” olarak tanımlanmıştır. Modern İran tarihi her ne kadar hegemonik güçlere karşı (Rusya-İngiltere-ABD) bir mücadele tarihi olarak nitelendirilse

de bazı dönemlerde, İran gibi bir bölgesel güç, bölgesel hegemonya elde etmeyi amaçlayan bir strateji benimseyebilir. Bu durumda, şu soru ortaya çıkmaktadır; uluslararası alandaki gibi “hegemonya” kavramı bölgesel düzeyde de geçerli midir? Birçok çalışma, bölgesel hegemonyayı küresel hegemonyanın bir türü olarak tanım-

lamıştır. Diğer çalışmalar ise bölgesel hegemonya ile küresel hegemonya arasında ayırım yapmıştır.

HEGEMONYA MÜCADELESİNDE İRAN

Bölgesel hegemonya, bir ülkenin belirli bir bölgede askerî, ekonomik, kültürel veya siyasi alanlarda üstünlük sağlayarak liderlik rolü üstlenmesi ya da diğer devletler üzerinde baskın bir konuma sahip olması anlamına gelir. İran'ın bölgesel hegemonya ve liderlik statüsü arzusu, geniş toprakları ve nüfusu, stratejik coğrafi konumu, Şii dünyasındaki merkezi pozisyonu, tarihsel geçmişi ve ekonomik ile askerî potansiyeliyle ilişkilendirilebilir. Son yıllarda, İran, bölgesel ve uluslararası etkisini genişletme çabalarında bulunmuştur. Bu çabaların ilerletilmesinde rol oynayan faktörler arasında İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi (1988); Sovyetler Birliği'nin çöküşü (1991); ABD'nin terörle mücadele politikaları (2001'den beri) ve Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi (2003); Arap Baharı sonrası bölgesel çatışmalar (2011'den beri) ve Çin, Rusya ve ABD arasındaki bölgesel ve küresel gerilimler gibi olaylar etkili olmuştur.

Bölgesel hegemonya teoride arzu edilen bir şey olabilir ancak tarih bunun ulaşılması zor bir hedef olduğunu göstermektedir. Jonathan Kirshner'in de belirttiği gibi modern çağda birçok farklı büyük güç bölgesel hakimiyet için girişimlerde bulunmuş ve bu girişimlerin biri hariç hepsi felakete sonuçlanmıştır. Fransa, 14. Louis ve Napolyon Bonapart

döneminde başarısız olmuş Almanya her iki dünya savaşında da kesin bir yenilgiye uğramış ve Japonya'nın Asya'da hegemonik bir düzen kurma girişimi de tam bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. Sadece Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kendi bölgesinde tek büyük güç olmayı başarmıştır. Bu bağlamda İran büyük güç statüsünde bir devlet olmadığı ve Ortadoğu ABD gibi bir küresel güç tarafından domine edildiği için Tahran'ın zaman zaman bölgede hegemonik güç olma arayışı pek gerçekçi değildir. Fakat İslam Devrimi'nden günümüze Şiiliği devrim ideolojisi ile araçsallaştıran ve dönemsel olarak değişen "devrim ihracı" ya da "direniş eksenini" gibi söylemlerle öne çıkan İran, bölgede kendi Şii yayılmacılığı ile güç temerküz ettirme adımını ilk olarak devrim sonrası Humeyni döneminde atmıştır. İkinci olarak ise İran, ABD'nin Irak işgali ile bu bölgede etkinliğini zirveye ulaştırmış ve Arap Baharı süreci ile birlikte ortaya çıkan bölgesel sistemde yayılmacı politikalarına yeni bir alan bulmuştur. Bu süreçte Ortadoğu'da İran'ın ne derece etkin olabileceği tartışılırken "Şii Hilali" ya da "Direniş Eksenini" tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu ağın varlığı bazı analistler tarafından İran'ın bölgedeki sınırlı hegemonyasının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Eski Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin yardımcısı Ali Yunusi'nin "İran, şu anda dört Arap başkentini (Bağdat, Sana, Şam, Beyrut) yönetiyor." sözleri ise bu görüşü destekler nitelikte yorumlanmıştır.

"DİRENİŞ" SÖYLEMİ EKSENİ HEGEMONYA GİRİŞİMLERİ

"Direniş Eksenini" kavramı, ABD Başkanı George W. Bush'un 29 Ocak 2002'de yaptığı ve İran, Irak ve Kuzey Kore tarafından oluşturulduğunu iddia ettiği "şer eksenini" kıyanan ulusa sesleniş konuşmasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Filistin davasının, özellikle Suudi Arabistan gibi tarihsel destekçileri tarafından öncelikleri arasında geri planda kalması, Arap kamuoyunun dikkatini çekmek için önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca bu eksen, İran'ın düşmanlarını doğrudan saldırmaktan caydırmasına da katkıda bulunmuştur. İran'ın "direniş eksenini", Filistin, Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen'deki siyasi partiler ve silahlı gruplar açısından oluşmaktadır. Bu aktörlerin ideolojik olarak İsrail, ABD ve müttefiklerine karşı ortak mücadeleyle bağlantılı olmasıyla birlikte operasyonel olarak Devrim Muhafızları Ordusu'nun (DMO) dış kolu olan Kudüs Gücü tarafından desteklenmektedir. İran'ın bu «direniş eksenini» söylemi, bölgesel politikalarına ve güç temerküz etme arayışlarına zemin oluşturmaktadır. Yaklaşık 40 yıllık bir süre zarfında İran, bu direniş eksenini etkin bir şekilde oluşturmuştur.

Silahlı gruplar arasındaki inanç, ideoloji ve motivasyon çeşitliliğine rağmen İran'ın bu gruplar üzerindeki etkisi oldukça belirgindir. Özellikle, 1980'lerde sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı sırasında, milyonlarca insanı harekete ge-

“

Ortadoğu'da İran'ın ne derece etkin olabileceği tartışılırken "Şii Hilali" ya da "Direniş Ekseni" tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Bu ağın varlığı bazı analistler tarafından İran'ın bölgedeki sınırlı hegemonyasının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Eski Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin yardımcısı Ali Yunusi'nin "İran, şu anda dört Arap başkentini (Bağdat, Sana, Şam, Beyrut) yönetiyor." sözleri ise bu görüşü destekler nitelikte yorumlanmıştır.

”

çiren İran paramiliter gücü Besic, diğer gruplar için bir örnek teşkil etmiştir. İran tarafından eğitilen ve örgütlenen askerî ve güvenlik güçlerinin çoğullaşması, kurum inşasını ve patronajı aşağıdan yukarıya doğru canlandırmış ve yerelleştirmiştir. Örneğin, Irak'ta, Bağdat hükümetinin başarısızlığı ve Musul'un terör örgütü IŞİD'in eline geçmesiyle ortaya çıkan güvenlik boşluğu, özellikle Ayetullah Ali Sistani'nin 2014 yılında yayınladığı ve IŞİD'e karşı silahlı direniş çağrısı yapan fetvasının ardından birçok silahlı hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Irak Parlamentosu, Humeyni'nin paramiliter grubunu kurmasının kutlandığı İran'daki Besic Gününün hemen ardından 26 Kasım 2016'da Haşdi Şaabi'yi hukukileştiren bir yasa-yı onaylamıştır. Haşdi Şaabi'nin 2014 yılında bir şemsiye örgüt olarak kurulması, milislerin do-

ğasını önemli ölçüde değiştirmiştir; gücü bir yönetim komitesi aracılığıyla merkezileştirmiş ve stratejik ve operasyonel hedeflerini birleştirmiştir. Dahası, Haşdi Şaabi, Irak tarafından yasal bir statüye kavuşturulmuş ve Beşar Esad tarafından Suriye iç savaşında yanında savaşması için davet edilmiştir. Bu milislerin artık "meşru" şiddet araçlarını kullanıyor olması, Ortadoğu için geniş kapsamlı sonuçlar doğuracağına işaret etmektedir.

Arap Baharı öncesi dönemde, Hizbullah ve Hamas dışında, İran ve Suriye gibi ülkeler ile Irak'taki bazı gruplar direniş eksenini oluşturuyordu. Bu ülkeler, modern Weberci devletin temel özelliklerini büyük ölçüde benimsemişlerdi: Merkezi karar alma mekanizmaları, resmi devlet sınırları ve genellikle devletin iç güvenliğini sağlama ve dış düşmanlara karşı savaşma yetkisine sahip ordular. İdeolojik olarak bu ülkeler bağımsız bir bölgesel düzen savunurken İsrail'e ve ABD emperyalizmine karşı birlikte direniş göstermekteydiler. Ancak 2011'den sonra Arap Baharı protestolarının başlaması, Suriye ve Yemen'de iç savaşların patlak vermesi ve IŞİD gibi radikal grupların ortaya çıkmasıyla bazı Arap devletleri, meşru şiddet araçları üzerindeki kontrolünü yavaş yavaş kaybetmeye başladı. Bu durum, siyasi elitlerin modern orduları kontrol edememesi nedeniyle askerî kapasitenin azalmasına yol açtı. Örneğin, Irak'ta ABD tarafından eğitilen ulusal ordu, IŞİD'in Musul'a saldırısı karşısında çözülürken Suriye'de halk hızla bölündü ve ordunun

bir kısmı firar etti. Bu süreçte, ek- sen içinde güç, güvenlik boşluğu- nu doldurmak için birçok devlet dışı aktöre ve milis gruba devre- dildi ve bu gruplar sadece gele- neksel düşmanlara karşı değil ay- nı zamanda yeni tehditlere karşı da bir araya geldi. Bu yeni milis grupları arasında Irak'taki Haşdi Şabi, Yemen'deki Husiler ve Su- riye'de Ulusal Savunma Güçleri gibi yerel ve Afgan Fatmiyyun ve Pakistanlı Zeynebiyyun tugay- ları gibi yabancı gruplar yer al- maktadır. Günümüzde Suriye'de yabancı Şii savaşçıların çoğunlu- ğunu Irak ve Lübnanlılar oluş- turmakla birlikte terör örgütü IŞİD'in yabancı savaşçı toplama örneğinde olduğu gibi dünyanın birçok bölge ve ülkesinden farklı nedenlerle Suriye'de rejim saflar- ında savaşmak üzere giden Şii milisler mevcuttur. Arap olma- yanlar arasından en büyük katılı- mı Şii Afganlar oluşturmaktadır. Bunun dışında Suudi Arabistan Şiilerinin kurduğu Hicaz Hizbul- lahi'na bağlı milisler, Yemen'den Şii Husilerle bağlantılı Zeydiler, Pakistanlı Şiiler, Hindistan'daki Şiiler, Somali ve Fildişi Sahili gi- bi Afrika ülkelerinde yaşayan Şii nüfus içinden gönüllüler de Suri- ye'de savaşmaktadır. Suriye'deki Şii milisler arasında ABD ve Ka- nada vatandaşı olan Arap kökenli Şiiler de vardır.

İran, uzun yıllar boyunca bölge- sel gelişmelere taktiksel tepkiler verme konusunda aktif davran- mıştır. Kurulan direniş eksenini ağı bunun en iyi örneğidir. Ancak Hamid Rıza Azizi'nin de isabetli şekilde tespit ettiği gibi; İran'ın hızla büyüyen ortakları, değişen bölgesel ve yerel gerçeklerle bir-

leşince Tahran'ın ortaya çıkan tehditlere yanıt vermesi gide- rek zorlaşmıştır. Örneğin, Irak ve Lübnan seçimleri, Bağdat ve Beyrut'ta radikal siyasi reform ve aralarında İran'ın da bulunduğu yabancı aktörlerin ülkeden ko- vulması çağrısında bulunan yay- gın protesto gösterilerini takip etmiştir. Bu durum, İran'ın bazı ortaklarını içeride meşruiyetle- rini korumak için Tahran ile ara- larına siyasi ya da retorik olarak mesafe koymaya zorlamıştır. Ay- nı dönemde, İran'ın bölgesel ağı, aşırı genişlemesi, zayıf ekonomi- si ve Şii toplumu içinde İranlı din adamlarının doktrinel statülerine ilişkin bölünmelerin yarattığı zorluklarla mücadele etmiştir. Sonuç olarak "direniş eksenini" ar- tık hiyerarşik, İran merkezli bir ağdan, üyelerine belirli alanda özerklik sağlayan bir yapıya dö- nüştürmüştür. Özellikle 7 Ekim İs- rail-Hamas savaşı sonrası İran'ın direniş eksenini ağına dair gelişme- ler (Yemen'deki Husiler'in Kızıl Deniz'deki saldırıları, ABD ve İs- rail'in bu ağı önemli isimleri ve militanlarına yönelik saldırıları) İran açısından "güvenlik ikilemi" tartışmalarını dahi başlatmıştır. Güvenlik ikilemi durumu, bir devletin kendi güvenliğini sağla- ma çabalarının, başka devletlerin güvenliğini zayıflatabileceği veya caydırıcı etkiler yaratabileceği bir durumu ifade eder. Bu durumda, bir devletin güvenliği artarken diğer devletlerin güvenlik algıları ve davranışları da etkilenir, böy- lece potansiyel olarak daha fazla askeri yarış veya gerilim doğabi- lir. Bugün Ortadoğu'da artan gerilim İran için benzer bir durum olarak değerlendirilebilir. ■